

Az anyagi érdekeltségi rendszerek erkölcsi vonásai és nevelő funkciója

PIRITYI OTTÓ

A szocialista erkölcsstan nem rekedhet meg általános elvek, normák megfogalmazásánál. Egyrészt ezeket a szabályokat konkretizálnia kell a társadalmi élet különböző területeire, másrészt meg is kell találnia azokat a módszereket és eszközöket, melyek segítségével egyre szélesebben érvényre lehet őket juttatni. A többi között meg kell fogalmaznia a gazdasági élet, a termelő munka területén dolgozóktól megkövetelhető magatartások általános erkölcsi tartalmát, és meg kell jelölnie, milyeneknek kell lenniök a termelési viszonyok konkrét vonásainak ahhoz, hogy a szocialista erkölcs elveit érvényre juttatva, ezeket az emberekbe beleolthassák.

A gazdaságirányításnak erkölcsileg talán legerősebben átszínezett, az emberek erkölcsi értékítéletének legjobban kitett módszere az anyagi érdekeltség rendszere. Szükségesnek látszik ezért ezzel a kérdéssel etikai és neveléstudományi szempontból is foglalkozni.

„Az ideológiai munka gyakori hibája: a meggyőző erőre támaszkodó offenzív jelleg elégtelensége, az új problémák vizsgálatától és megoldásuktól való húzódozás” (kongresszusi irányelvek). Társadalmi életünknek számos olyan területe van — különösen a gazdasági élet viszonylatában —, amelynek etikai vonatkozásai elemzésre és kidolgozásra várnak. Így az anyagi érdekeltségi rendszerek ilyen vizsgálata is messze elmaradt, például a jog, a gyermeknevelés, a társadalmi tulajdon stb. szakterületeinek erkölcsstan feldolgozásától. A gazdasági élet sürgetően követeli ezt a munkát. „*A marxizmus eszmei offenzívája egész gazdasági építőmunkánk szükséglete és követelménye*” (uo.). Ez az eszmei offenzíva nem korlátozódhat csupán ideológiai, agitatív hatásokra. A többi között az anyagi érdekeltség rendszerét is be kell állítani az emberek szocialista átnevelésének szolgálatába.

Gazdasági fejlődésünk meggyorsításának nélkülözhetetlen eszköze az anyagi érdekeltségi rendszerek tökéletesítése. Ennek lehetőségeit vizsgálva általában arra kell választ adni, hogy bizonyos gazdasági célkitűzésekre a tudatosan kialakított érdekeltségi viszonylatok — az ösztönzés — milyen formáival és eszközeivel lehet az eddiginél hatékonyabban mozgosítani. A gazdasági célokat, a konkrét feladatokat éppen úgy, mint az ösztönzési formákat és mechanizmusokat az állandóan változó objektív körülmények határozzák meg. Az anyagi ösztönzés a tervgazdálkodás rendszerébe szervesen beleilleszkedő gazdaságvezetési módszer. Az általa létrehozott folyamatnak — kissé leegyszerűsítve — *két aktív eleme* van: a gazdasági vezetés érdekeltséget létrehozó *intézkedése* és az érdekelt személy vagy kollektíva ezzel ösztönzött *tevékenysége*. Az érdekeltséget létrehozó intézkedés mesterséges kapcsolatot teremt a célzott gazdasági eredmény és a benne érdekeltté tett személy anyagi haszna

között. Ez a kapcsolat először csak előzetes, potenciális jellegű, és csupán a feladat teljesülése után válik valóságossá úgy, hogy egyidejűleg — az egyéni anyagi előny bekövetkeztével — meg is szűnik. A másik aktív elem — az érdekelt személy tevékenysége — szintén ezen a kapcsolaton alapul, és ezen a kapcsolaton belül megvalósít egy másikat is, mely e tevékenység és az ösztönzéssel alátámasztott eredmény között létesül.

Az érdekeltséget megteremtő intézkedés és a célzott gazdasági eredmény között tehát nincs közvetlen okozati összefüggés. *Az ösztönzés az érintett dolgozók tudatán, cselekvésein keresztül hat a célok irányában.* Így a második aktív elemnek, az érdekelt személy tevékenységének, magatartásának, reagálási érzékenységének igen nagy szerepe van. Nem elég az ösztönzést beállítani a legfontosabb és legidősebb gazdasági célok irányába; nem elég az ehhez szükséges szervezet, ügymenet kialakítása. Szükséges megtalálni azokat a módokat, formákat, melyek a rendelkezésre álló anyagi lehetőségeken (prémiumkeret, béralap, átlagbér stb.) belül a leghatékonyabban mozgósítják az embereket, legegységesebben állítják tevékenységüket a népgazdasági érdek irányába. *Minden egyes konkrét érdekeltiségi viszonylat létrehozása pszichikai ráhatás, előzetes erkölcsi értékelés.* Az érdekeltté tett személy erre való reagálása pedig mindig lelki és erkölcsi reagálás is.

Az ösztönzési formák és feladatok megválasztásánál, változtatásánál nem ritka a kísérletezgetés módszere. Ez a kellő megalapozottság hiánya miatt van. Gyakran valóban eredményre vezető módszer egy-egy forma tökéletesítésénél a meglevő ellentmondások, hibák feltárása és ennek alapján — szinte a régi ellentétéként — új formák kialakítása. Az ilyen eredmény azonban nem mindig nyugszik biztos alapokon. Egyrészt a meglevő ellentmondások nem határozzák meg egyértelműen a változás konkrét irányát, másrészt nem elég csupán a valóság egyik oldalát — az intézkedést s ezen belül a gazdasági célkitűzés, a szervezet, az ügymenet helyességét — vizsgálni. Nem felejtethjük ki elemzésünkéből az *embert*, aki lényegében az egész ösztönzési folyamat középpontjában áll. Ha ezt az oldalt is meghatározó körülményként számba vesszük, az eddigieknél szűkebb térre szoríthatjuk a kísérletezgetést, a kellően végig nem gondolt ösztönzési formák alkalmazásának veszélyét, a kapkodást.

Az ösztönzés nemcsak az érdekelt tudatában tükröződő érdekeltiségi kapcsolatot teremt, hanem *az érdekeltet formálja is*: beállítja a célkitűzés irányába. Nincs olyan érdekeltiségi viszonylat, mely az érdekeltre *erkölcsi hatással* ne volna. De nincs olyan sem, melyre reagálásképpen ne lépne fel a dolgozó aktív erkölcsi értéktétele. A dolgozók *aktív kritikája* fordul a konkrét ösztönzési megoldások felé termelési magatartás és véleménynyilvánítás formájában, és a létrehozott érdekeltiségi viszonylat is *előlegezett kritikával* fordul a dolgozó felé, tevékenysége társadalmi elismerésének a kilátásba helyezett anyagi előny formájában való nyilvánításával.

Míg az *egyes* érdekeltiségi viszonylatok létrehozásának célja a társadalmilag helyes *egyéni* gazdasági magatartás kialakítása, az *egész* érdekeltiségi rendszer célja a dolgozók *általános* magatartásának beállítása szocialista építésünk szolgálatába. Egy-egy ösztönzési intézkedés mindig egy konkrét, elhatárolt gazdasági részfeladatra irányul. Az érdekeltiségi rendszer *egésze* társadalmi-gazdasági céljaink *egészének* megvalósítását célozza. Az egység létrejötté azonban nemcsak gazdasági célkitűzéseink, hanem az ösztönzésben megnyilvánuló állandó és sokrétű erkölcsi ráhatás, társadalmi nevelés szerves összhangján is múlik.

Az elosztási viszonyok, az anyagi érdekelttség rendszerével kapcsolatos gazdasági mechanizmusok a termelési viszonyok részét alkotják, de az alkalmazandó elvek, a végrehajtó intézmények, ügymeneti apparátus stb. vonatkozásában már részben felépítmény jellegűek. A munka szerinti elosztás a szocialista termelési viszonyok eleme, de erkölcsi elv is. Az az erkölcsi norma, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék, a szocialista elosztási viszonyok fő vonásának általánosított tudati, morális tükröződése. Így az erkölcsi elvek behatolása a termelési — ezen belül elosztási — viszonyokat meghatározó, alakító intézkedésekbe: visszahatás oda, ahonnan „származtak”. Az erkölcsi elvek objektív alapon állnak tehát, alkalmazásuk pedig objektív szükségesség. Ez a gyakorlatban főképp úgy jelentkezik, hogy a gazdasági vezetés hosszabb időre nem térhet el tőlük anélkül, hogy az eltérés káros hatása — gazdasági és nem gazdasági hatása egyaránt — társadalmi méretekben ne jelentkezzenek.

A szocialista erkölcs tehát a termelési viszonyok tudati tükröződésének egy formája, de egyúttal e viszonyok kialakításának elvi, morális alapja is. *A szocialista társadalom gazdasága erkölcsi alapon, erkölcsre gazdasági alapon áll.* A gazdasági törvények tudatos emberi akaraton, cselekvésen keresztül érvényesülnek. *Az emberek társadalmi cselekedetei mindig erkölcsileg értékelhetők* : a társadalmi-termelési viszonyokat tükröző erkölcsi elveket valósítanak meg vagy ilyenekkel állnak szemben. Erkölcsileg pozitív termelési magatartásaik egyszersmind gazdaságilag is pozitívek, erkölcsileg negatív magatartásuk gazdaságilag is káros.

Szokás az anyagi és az erkölcsi ösztönzés olyan megkülönböztetése, hogy az ösztönzés *vagy* anyagi *vagy* erkölcsi. Nem szokás azonban arról beszélni, hogy az anyagi ösztönzésnek mennyiben van erkölcsi tartalma, és az erkölcsi ösztönzés hatékonysága hogyan emelhető a hozzá kapcsolt anyagi előnyökkel.

Rendkívül szegény lenne ösztönzési rendszerünk, ha *csak* az anyagi érdekeltségre támaszkodna. A dolgozóknak vannak olyan vonásaik, melyek a nem anyagi és nem kényszerítő jellegű behatásokra is érzékennyé teszik őket. Ilyen a szakma iránti szeretet, az újra való törekvés. Ilyen az a szándék, hogy az ország igényeit kielégítsük, gyártmányainkkal, technológiáinkkal elérjük a világszínvonalat. Ilyen az a törekvés, hogy a dolgozók maguknak és vállalatuknak megbecsülést, jó hírt szerezzenek; hogy kivívják feletteseik elismerését, dicséretét, kitüntetését.

Az embereknek ezekre a tulajdonságaira építve a tisztán erkölcsi ösztönzés számtalan módját alkalmazzuk. Ahogy azonban az erkölcsi ösztönzés hatékonysága csak akkor magas fokú, ha anyagi hátrány nem kíséri, az anyagi ösztönzés is csak akkor hasznos és építő, ha nem sérti az emberek erkölcsi közfelfogását, a szocialista etika tételeit. Az ösztönzés anyagi és erkölcsi oldala éppen úgy nem választható szét, mint ahogy nem függetleníthető az emberek termelésben elfoglalt helyzetétől, társadalmi körülményeitől erkölcsi felfogásuk, világnézetük. Egyes személyeknél ilyen különválás lehet, de a társadalom egészére vonatkozóan az erkölcsi normáknak a társadalmi-termelési viszonyok általi meghatározottsága törvényszerű. N. Sz. Hruscsov az SZKP Központi Bizottságának plenáris ülésén ez év március 5-én a következőket mondta: „... teljesen helytelen szembeállítani az anyagi ösztönző erőket az erkölcsiekkel, az anyagi érdekeltséget az ideológiai nevelőmunkával. ... Az ideológiai nevelőmunka, az erkölcsi ösztönző erők fejlesztése és az anyagi ösztönző erők, az anyagi érdekelttség fokozása elválaszthatatlanul összefügg egymással. Az erkölcsi és anyagi ösztönző erők kölcsönösen fokozzák egymást és ugyanarra

a célra irányulnak. Bármiféle szembeállításuk csak ártalmas lehet a kommunista építés ügyére.”

A kommunista társadalom megvalósításának feltétele a termelőerők magas fokú fejlettsége. Ez nemcsak az anyagi-műszaki bázis megteremtését jelenti, hanem a legfőbb termelőerőnek, az embernek is a társadalmi tudatosság magas fokára emelését. Meg kell teremteni az anyagi-műszaki bázissal együtt — annak következménye és feltételeként egyaránt — a műveltségi és az erkölcsi bázist is. Az anyagi érdekelttség rendszere ebben sokat segíthet. Ezért ennek elemzésénél, fejlesztésénél — a közgazdasági vizsgálatokkal egyidejűleg a társadalomlélektani, neveléstudományi és etikai szempontokat is figyelembe kell venni. Így nemcsak a konkrét gazdasági célok irányában tudjuk majd növelni az ösztönzés hatékonyságát, hanem szélesebb és távolabbi céljaink irányában is azáltal, hogy az anyagi érdekelttség rendszerét következetesen és társadalmi méretekben, módszeresen és céltudatosan a dolgozók átnevelésének szolgálatába állítjuk.

A gyakorlat ezzel kapcsolatban két fő kérdésre vár sürgető választ: 1. az anyagi érdekelttség rendszere milyen formában, milyen mértékben alkalmas segédeszköz az emberek szocialista átnevelésére, s ezen keresztül társadalmi-gazdasági célkitűzéseink gyorsabb megvalósítására; 2. anyagi érdekelt-ségi rendszerünk jelenlegi vonásai mennyiben felelnek meg e nevelési funkció-nak, illetve a kibontakozó fejlődési tendenciák elemei mennyiben jelentik a tár-sadalmi nevelő funkció eddigénél nagyobb hatékonyságának biztosítékait. E cikkben az első kérdés vizsgálatát tartom fő feladatomnak. Mindkét kérdés tárgyalása meghaladná e cikk kereteit. A fejlődési tendenciák részletesebb vizsgálatának eredményeit a Közgazdasági Szemle 1962. 11. számában meg-jelent cikkem foglalja össze. Mégis, hogy az elvi megállapítások gyakorlati alkalmazhatóságának általam helyesnek vélt módszerét a jelenleg alkalmazott ösztönzési formák elemzése területén bemutassam, e cikk befejező részében foglalkozni fogok egy igen égető kérdéssel, a globális vállalati mutatók javí-tására vonatkozó érdekelttség problémáival.

Hogyan állítható az anyagi érdekelttség a dolgozók szocialista átnevelésének szolgálatába?

Úgy érzem, hogy gazdasági és társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszán az ilyenféle kérdések vizsgálata nem nélkülözhető. „További előrehaladásunk elsőrendű követelménye, hogy megszüntessük az ideológiai munka viszony-lagos elmaradását a társadalmi viszonyok fejlődése mögött, fokozzuk az eszmei harcot . . . a szocialista módon élő, dolgozó, gondolkodó és érző ember neve-léséért” (kongresszusi irányelvek). Ebben fontos feladat vár filozófusokra, jogászokra, pedagógusokra és közgazdászokra egyaránt. „Az emberek tudatá-nak, gondolkodásának átalakításában, a szocialista társadalom, a gazdasági és az állami élet kérdéseinek tudományos, elméleti kidolgozásában mind nagyobb feladatok hárulnak a társadalomtudományokra. A társadalomtudo-mányok művelői segítsék a szocialista építés tapasztalatainak elméleti általá-nosítását, a fejlődés távlatainak tudományos megvilágítását . . .” (uo.)

Az anyagi érdekelttségi rendszerek alkalmazásánál szerzett tapasztalatok-nak a szocialista erkölcs győzelemre vitele szempontjából való elméleti általá-nosítása soronlevő feladat. Ugyanis az anyagi ösztönzésnek társadalmi nevelő

funkciója akkor is van, erkölcsi alakító erővel akkor is bír, ha erről nem veszünk tudomást, ha nem koordináljuk hatásait fejlődésünk irányában. Sőt, lehet és van is bizonyos részleges nem kívánt hatása, félrenevelő ereje. Ilyenekkel nap mint nap találkozunk, de a vállalatok vezetői és a munkaügyi szakemberek ezeknek általában csak a gazdasági oldalát veszik észre. Pedig az ösztönzés alapján létrejött, de kívánt céljának nem megfelelő magatartások és eredmények hátterében az említett pszichikai, erkölcsi *torzító hatás* húzódik meg.

A francia felvilágosodás és az utópikus szocializmus az embert a természet *passzív*, változatlan termékének tekintette. A mi nevelési elgondolásunk az *aktív* emberből, a valóságos, konkrét, folyton változó társadalmi viszonyokból indul ki. Az ember lényegét a társadalmi viszonyok ugyan alakítják, de ezek a viszonyok alakíthatók és változnak is. Nem elég azonban kiemelni a lét meghatározó szerepét és beszélni általában a tudat visszahatásáról. Nem elég azt megállapítani, hogy a társadalmi és a termelési viszonyok az emberek tudatos tevékenysége alapján jönnek létre. Témánk szempontjából az a lényeges, hogy az új létformák a tudati előrehaladás további feltételeit jelentik. Itt a lényeg az, hogy szükséges *tudatosan, célzatosan is* a termelési viszonyoknak s ezen belül az elosztási viszonyoknak olyan formáit kialakítani, melyek a társadalmi tudat további térhódítását *tárgyi oldalról* előmozdítják.

Az ember, miközben a rajta kívül álló természetre hat, nemcsak a természetet változtatja meg, hanem önmagát is. Éppen ezért a modern nevelés egyik alapelve *a nevelésnek a termelő munkával való összekapcsolása*. Lenin figyelmeztetett arra, hogy a nevelésnek „nem abban kell állnia, hogy mindenféle édeskés beszédekkel és moralizáló szabályokkal traktáljuk” az embereket (Lenin Művei 31. köt. 298. o.). „Mi nem bízánk a tanításban, nevelésben és műveltségben, ha az csak az iskolára szorítkozna és el volna szakítva a viharzó élettől” (uo.).

Az egyén a társadalommal elsősorban munkája során jut kapcsolatba. A társadalom így a munkán keresztül hat legjobban az egyénre. A gazdasági életben dolgozó ember a társadalmi rend konkrét vonásait a termelés folyamatában ismeri meg, nemcsak szükségletei kielégítése során. Azok a viszonyok és munkakörülmények, melyek közé az ember társadalmi termelése során kerül, magatartását, öntudatát állandó ráhatással, igen magas hatásfokkal alakítják. A jól megszervezett termelés, a megfelelő műszaki színvonal, a vezetők igazságos, elvtársi magatartása olyan tényezők, melyek képesek a munkát és a munkahelyet kedvessé, barátságossá, örömtelivé tenni. A szervezetlenség miatti állásidők, az anyag, a szerszám, a gép nem megfelelő volta, a vezetés ügyetlensége, esetleg igazságtalansága, gorombasága még az olyan munkától is elveszi a dolgozó kedvét, melyet egyébként örömmel végezne. *A munkakörülmények a dolgozók hangulatát, munkához való viszonyát rendkívül erősen befolyásolják*. Aki örömmel végzi munkáját, az előbb-utóbb magáénak érzi azt a társadalmi rendet is, melynek keretei között dolgozik. Akinak a munkája csak keserű, kényszerű kenyérkereset, annak rendszerünkben a politikai állásfoglalása sem lehet egyértelmű.

Kommunizmus felé haladó társadalmunk nem nélkülözheti az emberek tudatának átalakításában, a társadalmi tudatosság győzelemre vitele során *a tudatosan kialakított „aktív” környezet nevelő hatását*. A tevékenység révén alakul át az ember, de nemcsak cselekedetei, hanem körülményei révén is. Az aktív nevelő környezet egyik leghatékonyabb eleme az anyagi érdekelttség konkrét rendszere. Ez — a szocialista erkölcs követelményeivel összhangban

állva — az emberek szocialista, majd kommunista átnevelésének hatékony eszköze lehet. *A legnagyobb agitáló erő a valóság.* De nem akármilyen valóság! Csak az, amelyik valamilyen kihatással van az egyén érdekeire. Nevel a jó példa is, a történelmi tények is. De ezek önmagában vett nevelő ereje csekély. Valamit növel hatásukon az, ha az emberek figyelmét sajtóval, rádióval, beszédekkel, oktatással, valamint egyéb felvilágosító eszközökkel rájuk terelik. De ezeknél a hatásoknál összehasonlíthatatlanul előbb és állandóbb a körülmények alakulásának minden olyan mozzanata, melyben az egyén közvetlenül érdekelt, amelyből az egyénnek közvetlenül haszna vagy kára származik. Ilyen közvetlenül ható körülmény az anyagi érdekelttség.

A tevékenység nevelő szerepe óriási. Lenin fejtette ki, hogy a tömegek kommunista szellemű átnevelése a forradalom folyamatában megy végbe. Maga az osztályharc, a forradalmi tevékenység a döntő nevelőerő. A forradalom nemcsak azért szükséges, mert más módon nem lehet megdönteni a kapitalista rendszert, hanem azért is, mivel az az osztály, amely megdönti a hatalmat, csakis a forradalomban tud megszabadulni „minden régi förtelemtől” és képessé válni arra, hogy új társadalmat alkosson. Éppen így a termelés során az emberek között kialakuló kapcsolatok, az anyagi és erkölcsi ösztönzés szerepe nemcsak az, hogy a munka termelékenységét mind magasabb fokra emelje, hanem az is, hogy a termelő tevékenység során a dolgozó emberek megszabaduljanak régi elképzeléseiktől és alkalmassá váljanak a kommunista társadalom építésére.

Azonfelül, hogy a munkabért és egyéb bérjellegű juttatásokat a dolgozó úgy fogja fel, mint önmaga és családja megélhetésének feltételét, mint a társadalomnak nyújtott erőfeszítése ellenértékét, úgy is tekinti, mint munkája társadalmi hasznosságának elismerését, szorgalmának, képességeinek, igyekezetének jutalmát, „jó hozzáállásának” erkölcsileg pozitív értékelését. A bérezésen, az anyagi ösztönzésen keresztül a dolgozóknak érezniük kell, hogy a közösség javára végzett munka társadalmi kötelességük, és az ilyen munkát tisztelet és megbecsülés illeti.

A dolgozónak aligha van más, általánosabban alkalmazható, állandóbban figyelhető, számára szinte objektív műszere munkája társadalmi hasznosságának felmérésére, mint a munkája ellenében kapott juttatás mértéke. Általában a magasabban bérezett vagy premizált munkát társadalmilag hasznosabbnak, az alacsonyabban bérezettet kisebb hasznosságúnak ítéli. A végzett munka arányában való anyagi juttatás tehát nevelő eszköz, éppen erkölcsi elismerés jellegénél fogva. Az ettől eltérő, igazságtalan bérezés, ösztönzés — akarva, nem akarva — a félrenevelés eszköze, mert torzítja az emberek értékítéletét, magatartását.

Az anyagi érdekeltség rendszere akkor válhat a tömegek szocialista átnevelésének, a társadalmi tudatosság térhódításának eszközévé, ha általa az *erkölcsi jó* olyan következménnyel jár a cselekvő személyre, mely számára *praktikusan jó* (hasznos). A kétféle „jó” tényleges és lélektani összekapcsolása itt éppen olyan fontos, mint a gyermeknevelésben és a büntetőjogban gyakran előforduló olyan kapcsolás, hogy az erkölcsileg rossz cselekedetnek praktikusan rossz (az elkövetőre nézve káros) következményei vannak. Az erkölcsileg jó, illetve az erkölcsileg rossz fogalmának legáltalánosabb tartalma az, hogy jó, ami a cselekvőnek és embertársainak jó (hasznos), rossz, ami az egyénre hátrányos és az embereknek káros. Az erkölcsi jó fogalmának legfőbb tartalmi eleme az emberi magatartás társadalmi (osztálytársadalmakban osztály-) hasznossága.

Az erkölcsileg és a praktikusán jó eléri végső szintézisét abban, hogy társadalmi aspektusban szinte egybeolvad.

Ezt a szintézist kell társadalmi méretekben az emberek szocialista nevelésének szolgálatába állítani. Olyan irányban kell az anyagi érdekeltségi rendszert fejleszteni, az ösztönzési formákat finomítani, hogy az emberek általuk ezt a szintézist napról napra érezzék és megéljék. Tehát, amikor jobb munkájuk révén a társadalom fogyasztási alapjából való nagyobb részesedésre töreksznek, tudniuk, érezniük kell, hogy a társadalom javára hasznosat, tehát erkölcsileg jót tesznek. Például az ipari munkásoknál olyan teljesítménybérézés szükséges, amely a munkások felfogását, értékelését és magatartását a társadalmi érdek felé fordítja. Ismertek azok a hibák, melyeket a munkásbérézésnél elkövettünk. Az ún. *egyenes darabbérézés* általános alkalmazása, a mechanikus, kampányszerű, átlagkereset-csökkenéssel járó normarendezések, a sztárok gyártása stb. egyáltalán nem használt a szocializmus ügyének. A selejtgégyártás, az anyagpazarlás, a szerszámok és gépek tönkretétele nemcsak gazdaságilag voltak károsak. Ezek a jelenségek kezdtek tért adni a munkások között olyan felfogásnak, hogy az államnak semmi sem drága; a gép, a szerszám, az anyag nem a miénk, nem is nagyon kell rá vigyázni. Ezt a hatást igen kis hatásfokkal volt képes ellensúlyozni az erőteljes agitáció, mert *az embereket nem annyira a szavak agitálják, hanem azon körülmények, melyek őket és családjukat közvetlenül érintik.*

Jelenleg a múlt hibáit elkerülni szándékozó bérformák vannak kialakulóban az ipari munkásoknál. Megszűntek a hihetetlen magas teljesítményszázalékok, az aránytalanul magas egyéni keresetek, emelkedett a minimális bér. Növekedett a munkanormák megalapozottsága, kialakulóban van a normák folyamatos „karbantartásának” rendszere, elkerülhetővé váltak a kampányszerű, mechanikus, átlagbércsökkentő normarendezések. Az ösztönzés mennyiségi, egyoldalú jellegének csökkentésében jelentősége van a kombinált bérézési formáknak, melyek már a minőségi, gazdaságossági követelményeknek is súlyt adnak. Terjed a brigádbérézés, mely, a többi között, a kollektív szellem erősítésének egyik eszköze. Merészebben alkalmazzák a személyi órabérre épülő teljesítménybérézési formákat, melyek érzékeltni képesek a sokoldalú, nagy tudású, régi dolgozók fokozottabb megbecsülését és a tartós termelési eredmények bérbeli elismerését, a dolgozó iránti bizalmat jelentik.

A szocialista erkölcs elveinek, a gazdaságpolitikai követelményeknek megfelelő anyagi ösztönzés abban az irányban hat tehát, hogy az emberek tudatában az erkölcsi és a praktikus jó előbb csak esetenként, majd — megszokottá válva — folyamatosan kapcsolódik. E kapcsolódás lényegében a társadalmi tudatosság térhódításának egyik legfőbb tartalmi eleme. Ez a kapcsolódás azonban igen lassú folyamat. Fékezi e folyamatot, hogy egyrészt az „agitáló” körülmények nevelő hatása — éppen tárgyi és szubjektív okokra visszavezethető nem tökéletes voltuk miatt — nem egyértelműen pozitív, másrészt az emberi tudat a viszonyok változását csak lassan, késve követi. Bár társadalmunkban az egyéni és a társadalmi érdek tényleges közeledése nyilvánvaló, mégis az emberek jelentős része a konkrét esetekben elsősorban saját közvetlen anyagi érdekét nézi.

A gazdasági és a társadalmi élet jelenségeinek megítélésénél és ismereténél az állami és a gazdasági vezető apparátus és a termelésben részt vevő egyén között vannak még eltérések. Ezeknek tárgyi okai vannak. Az objektív valóságot nem egészen azonos aspektusból közelítik meg, mert a központi vezető

apparátus termelésben elfoglalt szerepe más, mint egy gyári dolgozóé. A bizonyos mértékig ily módon eltérő egyéni és társadalmi érdek sajátos ütközési területe és egyeztetési helye a gazdasági egység, a vállalat. A kétféle álláspont — éppen az anyagi érdekeltiségi rendszer által — itt találkozik, tisztul meg és oldódik fel a termelés folyamatában.

Tulajdonképpen az egyéni tudatosság és a társadalmi öntudat harca ez a folyamat, melyben a tudatosság egyre inkább társadalmi szintet kap az egyéni-ekben is. A társadalmi tudatosság térhódítása két úton valósul meg. Egyrészt egyre tökéletesedik a társadalmi és gazdasági folyamatok központi szabályozásának rendszere, másrészt egyre erősebb mozzogatóvá válik az egyes emberekben az egész társadalom érdeke. Mind a két úton előre kell haladnunk. Egyik fejlődése feltételezi a másikat. A társadalmi tudatosság győzelmét az egyének fejlődése oldalán hosszú történelmi folyamattá teszi az a körülmény, hogy az egyén számára más a tudatos cselekvés területe, mint a gazdaságvezetés számára. Az állam, a vezetés oldaláról az egyéni, a családi „gazdálkodás”, a háztartás, a magánélet a spontaneitás igazi érvényesülési helye, ahol a magatartásokat összehangolni, tudatosan irányítani központilag nem is lehet, nem is mindig szükséges.

Az egyén számára éppen ez a terület a tudatosság területe. Az egyén szabadon, céljainak megfelelően határozza meg, hogy anyagi eszközeit hogyan osztja be, hogyan él. Az egyén szabad mérlegelés alapján dönt arról, hogy személyes fogyasztásának mértékét megszabó bérét mire fordítja, szabad idejét mire használja, munkaterületét hogy választja meg. Az egyéni szükséglet-kielégítésnek, a magánháztartásnak is vannak objektív törvényei. Az egyén ezeket többé-kevésbé felismerve, hozzájuk alkalmazkodva *tudatosan* alakítja ki szűkebb körülményeit, szabályozza családját életét. Ez az *egyéni tudatosság területe*. Itt lényegében az történik, amit az egyén elgondol és céltudatosan megvalósít. *Száma*ra ezen a területen kívül kezdődik a tőle független erők hatóterülete, a neki nem engedelmeskedő, rajta kívül álló összefüggések előtte sokszor vak játéka, melynek törvényszerűségeit átfogóan nem ismeri, egyénileg alakítani nem tudja, legfeljebb alkalmazkodni hozzá. Az egyén sokszor saját „ösztönös” magatartását tartja tudatosnak, és az objektíve, társadalmi szinten esetleg más tudatos törvény-érvényesüléseket akarátán és tudatán kívül állóknak, vele bizonyos fokig szemben állónak, számára „spontánnak”.

Így az egyéni és a társadalmi érdekek tényleges közeledése csak lassan jut el addig, amíg a többség fenntartás nélkül elismeri, hogy az ő szempontjait valósítja meg a nép állama. A társadalmi tudatosságnak az egyénekben való térhódítását meggyorsíthatja az egyéni és a vállalati anyagi érdekeltiség. A kétféle „jó” pszichés kapcsolása akkor válhat szilárd, állandóan ható jellemvonássá, ha a kapcsolatot létesítő és erősítő hatások egyértelműek és harmonikusak. Az anyagi ösztönzés is csak akkor hat ebben az irányban, ha a *kilátásba helyezett anyagi előnyt társadalmilag valóban és nyilvánvalóan hasznos eredményhez köti*. Ha az anyagi előny valamilyen formális mutató javításához, társadalmilag nem hasznos vagy nem nyilvánvalóan hasznos eredményhez van kötve, akkor ez hátráltatja az egyéni és a társadalmi érdek harmóniájának megteremtését a valóságban és az emberek fejében egyaránt.

A termelési eszközök társadalmi tulajdona esetén a *hibajelző spontán automatizmusok igen korlátozottan érvényesülnek*, s így megvan a lehetősége a gazdasági törvényeket időszakosan sértő, önkényes, voluntarista vezetésnek. Ilyenkor gyakran az a látszat, hogy az a gazdaságpolitika, mely egy helytelen

célt viszonylag megfelelő módszerekkel kíván megvalósítani, önmagában is helyes. Néha késve derül ki, hogy az eszközök ugyan a célnak megfelelnek, csak éppen a kitűzött cél volt önkényes, a gazdasági törvényeket figyelmen kívül hagyó. Ez, természetesen, nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi kárt is okoz: az emberekben olyan irányzatok helyességének látszatát kelti, melyek társadalomilag nem helyesek.

Az anyagi ösztönzésben tehát a gazdasági hatékonyság növekedésével nő a nevelési hatékonyság is, és megfordítva. További fejlődésünk mindkét funkció erősödését igényli. Ezzel, persze, nem mindenki ért egyet. Sokak számára természetes, hogy az anyagi érdekeltség egyre veszít jelentőségéből, ahogy közeledünk a kommunizmus felé. Azt mondják, hogy most még az anyagi ösztönzésen van a súly, a kommunizmusban pedig csak erkölcsi ösztönzés lesz. És úgy gondolják, hogy ami nem lesz a kommunizmusban, annak szükségképpen gyengülőben kell lenni már most.

Az élet, a társadalmi fejlődés azonban egyáltalán nem igazolja azt a tételt, hogy ami meg fog szűnni, az mindig lassan, elsorvadva szűnik meg. A szocializmus számos kategóriája, gazdasági mechanizmusa, törvény-érvényesülése a kommunizmusba való átmenet során *saját teljes kibontakozásán, teljes kifejlődésén keresztül szűnik meg, haladja túl önmagát, válik önmaga ellentétévé*. Az államnak is meg kell szűnnie, de korunkra a szocialista állam erősödése és nem elhalása a jellemző. Az *állam* — saját és társadalmi szerveken keresztül — ma sokkal több funkciót lát el, mint bármikor békés időben, és sokkal inkább jelenti a szocialista társadalom szervezett, tudatos egységének megtestesülését, mint korábban. Az *áru- és pénzviszonyok* is meg fognak szűnni, de fejlődésünkre ma jellemző ezek virágzása, az árukapcsolatok bővülése, az önelszámolás, a vállalati önállóság erősödése, az értékkategóriák széles körű alkalmazása. Soha nem volt az áruforgalomnak, az áraknak, a számvitelnek, a bankellenőrzésnek akkora szerepe, mint ezekben az években. Az *össznépi formától eltérő tulajdonformáknak* is meg kell szűnniök, de most éppen a termelőszövetkezetek megerősödésének, egyre önállóbb gazdálkodásának lehetünk tanúi. Nyilván nem egy intézkedés, egy döntés fogja az államot, az áru- és pénzviszonyokat, a szövetkezeti formát megszüntetni, hanem teljes kifejlődésük miatt és során beálló minőségi változások sora. Az anyagi érdekeltség rendszere is saját teljes kibontakozásán — a többi között erkölcsi tartalmának és nevelési hatékonyságának állandó növekedésén — keresztül halad majd túl önmagán, megtartva magában, ami benne időálló, és gazdagodva egy későbbi kor szükségleteinek megfelelő vonásokkal.

Mint ahogy a szocialista gazdasági formák tökéletesítése, teljes kibontakoztatása visz közel bennünket a kommunizmushoz, úgy a szocialista erkölcs teljes uralomra jutása teszi alkalmassá az egyéneket a kommunizmusba való belépésre. Ebből az anyagi érdekeltségre vonatkozóan az a fontos következtetés adódik, hogy a munka szerinti elosztás, az egyenlő munkáért egyenlő bért elvének, a jövedelmek munkához kötése elvének egyre teljesebb, igazságosabb és hatékonyabb érvényre juttatása hat abba az irányba, hogy a szocializmus embere alkalmassá váljék a képességek szerinti munkára és a nem munka szerinti fogyasztásra. A feladat tehát ma még elsősorban nem annak meghatározása, hogyan térjünk át a szocialista formákról a kommunista formákra, hanem annak kutatása, hogyan bontakoztathatjuk ki a maguk teljességében, gazdagságában a szocialista formákat, éppen a kommunizmus felépítése érdekében.

Az elmondottakból következik, hogy jelenleg a bérkülönbségek csökkentése sem lehet feladat. Sőt, sok helyen a kereseti különbségekben nem elég a mozgósító erő. Különösen kis mértékben érzékenyek a keresetek a felelősségbeli és személyi különbségekre. Sok gazdasági vezető számára az a kényelmes megoldás, hogy azonos beosztású dolgozókat azonos bérszintre soroltat be, függetlenül teljesen eltérő igyekezetüktől és tudásuktól. Az ilyen besorolásban nem sok mozgósító erő van.

A szükségletkielégítés lehetőségének egyenlősítése nem a bérek egyenlősítése útján megy végbe. A fejlődés iránya — úgy tűnik — nem az, hogy különböző munkákért egyenlő bér járjon, hanem az, hogy *a kereseti különbségek az eddiginél jobban fejezzék ki a munkák különbözőségét*. A bérszintek szóródása tükrözze minél jobban a munkák szellemi és fizikai nehézsége, bonyolultsága, eredményessége szóródását. Aki elismeri az anyagi érdekelttség rendszere hatékonyságnövelésének szükségét, annak ezzel is egyet kell értenie. A fejlődésnek ez az iránya felel meg a gazdasági követelményeknek, a szocialista erkölcsnek, az emberek objektíve kialakult erkölcsi közfelfogásának. Hosszú távban, természetesen, érvényesül a bérkülönbségek csökkenésének irányzata, de nem azért, hogy a teljesítményekben levő különbségeket halványabban tükrözze, hanem azért, mert hosszú távban érvényesül a munkák közötti különbségek csökkenése, s ez hat objektív oldalról a keresetek szóródásának csökkenése irányában.

N. Sz. Hruscsov az SZKP Központi Bizottságának 1962. évi március 5-i plenáris ülésén élesen szembefordult azokkal, akik *megalapozatlanul előre akarnak futni*, akik a jelen fejlettségi fokon az elosztásbeli egyenlőségről beszélnek. Kijelentette: „A tudományos kommunizmus számára idegen az olyanfajta egyenlőség, mint aminőt az első keresztény gyülekezetek hirdettek a maguk alacsony életszínvonalával, aszketizmusával. A kommunizmust nem lehet elképzelni olyan asztalnak, ahol üres tányérok előtt 'magasan fejlett öntudatú és teljesen egyenjogú' emberek ülnek. Ilyen 'kommunizmust' hirdetni annyi lenne, mintha arra hívnók meg az embereket, hogy pálcikával 'kanalazzák' a tejet. Ez a kommunizmus torzképe lenne. ... Az SZKP programja nem olyan társadalomnak mutatja a kommunizmust, ahol a szegények egyenlősége alakul ki...”

A bérek egyenlősítése nemcsak a termelés szempontjából volna káros, hanem, nyilvánvalóan, a dolgozók szempontjából is. Az emberek az egyenlősítést erkölcsstelennek tartanak, mert értékelésük a termelőerők jelenlegi fejlettségi foka által meghatározott termelési viszonyok morális tükröződése; a termelőerők pedig még nem állnak azon a fokon, hogy a munka szerinti elosztás felesleges, és az emberek szemében igazságtalan legyen. A jövő erkölcsi elveit ma még nem alkalmazhatjuk társadalmi méretekben, mint ahogy a múlt elveit sem. Az *erkölcsi normák objektív érvénye* abban is áll, hogy az elavult vagy még be nem érett szabályok gyakorlati alkalmazása fékezi a társadalmi haladást és káros az egyén fejlődésére.

Követelmények

A fentiek alapján most már meg tudjuk fogalmazni az anyagi érdekeltségi rendszerrel szemben támasztott fő *elvi* követelményeket: 1. népgazdasági hasznosság, 2. a szocialista erkölcs normáinak való megfelelés, 3. a dolgozók

már kialakult erkölcsi közfelfogásának figyelembevételé, és 4. a nevelési hatékonyság növelése.

E négy követelmény érvényesítése az egyéni érdek messzemenő figyelembevételé alapján történhet meg. Egyéni érdek nélkül nincs anyagi érdekeltiségi rendszer. Az egyéni és a társadalmi érdek konkrét összehangolása éppen e követelmények érvényesítésének folyamatában történik. Az egyéni érdek és a négy elvi követelmény között az összefüggések sora áll fenn. Ezek főbb vonásai a következők:

1. *A népgazdasági érdek* az anyagi érdekeltség révén az egyéni érdekre épülve érvényesül, és fordítva. Bár minden dolgozónak van valamilyen közvetett érdekeltisége a társadalmilag hasznos eredmény létrehozásában, de ennek a konkrét tevékenységben megnyilvánuló mozgósító hatása esetleges, nem állandó. A közvetlen egyéni érdekeltség a magatartásokat konkrét gazdasági célok irányába koordinálja, hatása visszatérő vagy folyamatos; az egyébként talán csak szemlélődő, passzív erkölcsi értékítélet aktív, cselekvő, célirányos magatartásokká gazdagítja.

2. *A szocialista erkölcs szabályai* a társadalom érdekeivel összhangba hozzák az egyéni magatartást úgy, hogy ez a cselekvőre közvetlenül is hasznos legyen. Az egyéni és a társadalmi érdek összhangja abban áll, hogy a társadalmi érdek a gazdasági tevékenység során nehezen érvényesülhet a dolgozók egyéni érdeke ellenére, az egyéni érdek pedig — végső fokon — a társadalmi érdek rovására. Az egyén közvetve a társadalom gazdagodásában is érdekelt, a társadalom összérdeke pedig tartalmazza a közvetlen egyéni érdekek összességét is, bár ennél mindig több.

3. *A már kialakult*, tehát az érdekeltiségi viszonylatokat létrehozó szervek részére objektíve meglevő *erkölcsi közfelfogás* — amelyhez az ösztönzési módszereknek, formáknak nagymértékben alkalmazkodniuk kell — szintén az egyéni anyagi érdek iránti megértésen alapul. Annak ellenére, hogy egy-egy üzemben belül a dolgozók világnézete, értékelése nem egységes, mégis adott konkrét ösztönzési megoldásnál minden kollektíva nagyjából egyöntetű gyakorlati és erkölcsi állásfoglalást alakít ki. Az emberek szemében erkölcsileg nem megvetendő cselekedet az egyéni érdek érvényesítése, ha az becsületesen történik. Sőt, ennek társadalmilag is nyilvánvalóan hasznos módjai dicséretre méltóak, az emberek általános megbecsülését váltják ki. A szorgalom, a felelősségtudat, az önképzés, a fegyelmezettség, mely elsődlegesen általában a jobb megélhetést célzó nagyobb egyéni jövedelem érdekében áll, erkölcsi megbecsülést nyer az emberek részéről, mert ez a magatartás mindenki szemében az érvényesülés társadalmilag is hasznos, korrekt módja.

A szocialista erkölcs szabályai és az üzemekben dolgozó emberek általános, kevésbé megfogalmazott, de mindig aktív értékelése között feszültség állhat fenn. A szocialista erkölcs szabályrendszere és az erkölcsi közfelfogás egymással nem azonosítható, de nem is választható szét. Nem azonosíthatók, mert a szocialista erkölcs osztársadalmi méretű győzelme hosszú történelmi folyamat. Nem választhatók szét, mert eltérésük csak részleges lehet, ellentétét társadalmi méretekben nem éleződhetnek, hiszen mind a kettő azonos objektív alapokon áll. Természetesen, az erkölcsi közfelfogás objektív meghatározottsága csak társadalmi átlagban magas fokú.

Az anyagi ösztönzés nevelő funkciója nem nélkülözheti a benne érvényesített elvekkel legalább alapjában egyetértő tömegbázist. Bár egységes erkölcsi közfelfogás még nincs, mégis a többség felfogásától való eltérések egyedi,

esetleges és nem szükségszerű eltéréseknek tekintendők, amilyenek minden társadalmi fejlődéstörvény érvényesülésének velejárói.

Az erkölcsi közfelfogás bizonyos értelemben a politikai és gazdasági vezetés által képviselt erkölcsi elvek, amelyek talán valamikor uralkodóak lesznek, de ma még csak az emberek kis hányada hajlandó elfogadni őket. Az erkölcsi közfelfogás előtti meghajlás azonban a másik szélsőség. Ez utat enged a társadalmi spontaneitásnak, és helytelenül értelmezi a tömegek történelemalakító szerepét.

Egyénekben és kollektívákban a körülmények szokatlan összejátszása és szubjektív okok miatt kialakulhat egy-egy konkrét vonatkozásban a szocialista erkölccsel szemben álló állásfoglalás is. Az ilyenekkel szemben fel kell venni a harcot.

4. Az anyagi érdekeltségi rendszer *nevelő ereje* és az egyéni érdek érvényesülése közötti kapcsolat szintén igen erős. A körülmények hatása itt nemcsak abban áll, hogy az erkölcsi jó és a praktikus jó adminisztratív összekapcsolása a pszichikumban is kapcsolódást eredményez, hanem abban is, hogy a kilátásba helyezett anyagi előny lehetősége a szükségletek egyéni kielégítésének lehetőségéhez kapcsolódik és az egyéni érdek oldaláról alakítja az érdekelt magatartását, értékítéletét. Létrejön tehát olyan tendencia is, hogy elhanyagolnak társadalmilag fontos feladatokat, ha azok nem járnak közvetlen anyagi előnnyel vagy éppen anyagi hátrányt jelentenek; megtesznek olyant, amiből közvetlen anyagi haszon származik, ha az társadalmilag nem is hasznos.

A társadalmi érdek teljes érvényesülésének és az elszigetelt egyéni érdek kielégítésének tendenciája között nem-antagonisztikus ellentmondás van; a megoldódás nem konfliktusos. A pólusok — társadalmi átlagban — nem egymást rontva, hanem egymást erősítve érvényesülnek. Az alapvető ugyan az egymást erősítő viszony, de a két tendenciának — konkrét esetekben — egymást korlátozó szerepe is lehet, ha valamelyik pólus ereje — túlsúlyra jutva — a harmónia megbontása irányában hatna. Az egyéni érdeket tartósan sértő szabályokat, akár agitációs eszközökkel, vagy akár anyagi ösztönzéssel is erőltetik őket, az emberek rendkívül nehezen hajlandók elfogadni. De a társadalom sem tűrhet el az egyének részéről olyan szélsőségesen önző, társadalomellenes magatartást, amely nemcsak anyagi, hanem — destruktív erejénél fogva — erkölcsi kárt is okoz, demoralizál.

A négy fő elvi követelmény és ezeknek az egyéni érdekhez való viszonya megszabja a konkrét érdekeltségi viszonylatok kialakításánál, az ösztönzési formák javításánál alkalmazandó *gyakorlati* követelményeket. Ezeket a következőkben foglalom össze:

1. Az ösztönzéssel alátámasztott feladat *a népgazdaság érdekében álló legyen*. Nem elég tehát, ha csak egy műhely, egy gyár, esetleg egy iparág szempontjából hasznos. A vállalatnak például érdekében állhat, hogy egy-egy termékcsoportot szűk választékban, hosszú szériában gyártson, mert így kisebb az átállási veszteség, kevesebb a gond. A népgazdaságnak ellenben érdeke, hogy a termékek a szükségletnek megfelelő választékban és ütemezésben kerüljenek ki a gyártó vállalatból. Ha valamely érdekeltség, tova gyűrűző hatásaiban, a választék szűkítése irányában hat, akkor ez gátolja, hogy a vállalat dolgozói egyértelműen a népgazdasági érdek irányába álljanak be.

2. *A feladat társadalmi hasznossága nyilvánvaló legyen* az érdekeltek és az üzemi közvélemény előtt. Az objektíve meglevő hasznosságban csak akkor van

meggyőző erő, ha az az egyének tudatában helyesen tükröződik. Ha például egy tervező intézetet a kiszállított műszaki tervek számlázási értéke alapján premizálnak vagy az ilyen adat alapján számított „termelékenységi mutató” javításáért jutalmaznak, az ilyen feladat társadalmi hasznossága a tervező-mérnök szemében egyáltalán nem lesz evidens. Ez az ösztönzés ugyanis a tervek és a beruházások drágítása irányában hat. Fel tud mutatni a tervező iroda főkönyvelője költségcsökkentést, nyereséghányad-emelkedést, de háttérbe szorul a fő cél: egy-egy objektum minél nagyobb kapacitást biztosító, minél kevesebb beruházási keretet igénylő létrehozása. Mennyivel egyértelműbb lenne a kitűzött prémiumfeladat népgazdasági hasznossága, ha az a beruházási összeg megtérülési idejének csökkentésére, a technológiai megoldások világ-színvonala emelésére irányulna!

3. A feladatok általános társadalmi hasznossága mellett *biztosítani kell az alkalmazható eszközök népgazdasági hasznosságát is*. A célok önmagukban nem határozzák meg mindig egyértelműen elérésük eszközeit. A hasznos célnak lehetnek a cél szempontjából alkalmasnak látszó, de végső hatásukban káros eszközei. Lehet, például, a vállalati munkatermelékenységi mutatót javítani társadalmilag káros kooperáció-bővítéssel.

4. *A kitűzött gazdasági cél megvalósításában az érdekeltnek döntő szerepük legyen.* Sok vállalati mutató erősen függhet vállalaton kívüli tényezőktől; konkrét feladat teljesítése függhet az érdekeltten kívül álló, számára objektív körülményektől. Gyakori, hogy egyes műszaki dolgozóknak, művezetőknek kifizetési feltételként a vállalati termelékenységi vagy önköltségi terv teljesítését vagy e mutató valamilyen javítását írják elő. Nyilvánvaló, hogy ezek a mutatók az egész vállalat, az összes dolgozó munkájának eredményeképpen javulnak vagy romlanak. Egy ember vagy egy műhely hatása az összhatás csak kis hányadát adja. Az is lehet, hogy az egyik műhely munkája a mutatók romlása irányában hatott, a vállalati mutató — a többi hatás alapján — mégis javul. Az ilyen feladatnak komoly mozgósító ereje nincs. A tevékenység és a premizált eredmény kapcsolata ki nem bogoZHató.

5. *Csak többletmunkáért, többleteredményért helyezünk kilátásba többletbért.* A kialakított érdekelttségi viszonylat ne sértse, hanem segítse megvalósítani azt az elvet, hogy a keresetek szóródása minél inkább megközelítse a teljesítmények szóródását. A kilátásba helyezett anyagi juttatás legyen arányban a kitűzött feladat népgazdasági hasznosságával, de az érdekelt ehhez szükséges többlet erőfeszítésével is. Sok vállalatnál eléggé önkényesen állapítják meg a rendszeres premizáltak körét. Van úgy, hogy nagyjából azonos fontosságú beosztásban levő, azonos képességű két dolgozó közül az egyik rendszeres premizált, a másik nem. Az előbbinek mindig találnak valamilyen feladatot, ezt rendszerint teljesíti is. Így havi átlagjövedelme — csak a prémium miatt — három-négyszáz forinttal magasabb a másikénál. Az ilyen megoldásokat a dolgozók igazságtalannak ítélik, mert sértik az egyenlő munkáért egyenlő bért elvet.

Csak a többletfeladat teljesítése, a létrehozott többleteredmény ellenében fizessünk többletbért. Nem elég kimondani azt, hogy csak a szokásost meghaladó feladatok elvégzését szabad anyagilag ösztönözni. Ki kell azt is mondani, hogy aki feladatát nem teljesítette, annak többletjuttatás nem jár. Ha ilyenkor is kifizetik a prémiumot, ez a munkafegyelem, a közhangulat rovására megy.

6. *Legyen meg az érdekeltiséget létrehozó intézkedések minél teljesebb nyilvánossága, hogy a társadalmi ellenőrzés helyi formái érvényesülhessenek.*

7. *Az anyagi ösztönzés javítsa a kollektív szellemet, a munkatársi együttműködést.* Ilyen szempontból előremutató a brigádbérezés. A brigád tagjaiban nő a teljes munkafolyamatért való felelősség érzése, a kölcsönös segítség szelleme. A kollektív bérezés csökkenti a dolgozók elszigeteltségét, együttműködésre és egymás kölcsönös ellenőrzésére ösztönöz.

8. *Az ösztönzés formája alkalmazkodjék a feladat teljesítését eredményező gazdasági tevékenység jellegéhez.* Más hogyan kell a minőség javítására ösztönözni a betanított gépmunkást, mint például a minőségi ellenőrt. A termelékenységnövelésben máshogyan kell érdekeltté tenni egy több munkaerőt igénylő műveletsort végző brigád tagját, mint egy részműveletet végző anyagleszábót vagy készárucsomagolót.

9. *Legyen erkölcsi elismerés jellege is a kilátásba helyezett, majd létrejött anyagi előnynek.* Az elismerés nem csak a teljesítménynek szóljon, hanem annak is, aki felmutatta. Jelentse a termelés szempontjából értékes személyi tulajdonságok — szorgalom, sokrétűség, vállalkozóhoz való hűség, lelkiismeretesség stb. — megbecsülését. Ebben az irányban jelent előrelépést a személyi órabéren alapuló teljesítménybérezés. A személyi órabér a tartós termelési eredmények bérbeli elismerését jelenti. A benne megnyilvánuló bizalom nemcsak elismerés jellegű, hanem előlegezett is. Az emberek általános erkölcsi beállítottsága olyan, hogy a bérbesorolásban kifejezett előlegezett bizalomra általában megbízható, jó munkával válaszolnak.

10. *Az ösztönzés a fő feladatra irányuljon, de a többi feladat teljesítését ne szorítsa háttérbe.* A munkások bérezésénél az ún. egyenes darabbér rendszer veszít jelentőségéből, mert a teljesítmény mennyiségi mutatószáma sok munkánál nem jellemzi kellőképpen a konkrét gazdasági magatartás egészét; az egyoldalú mennyiségi ösztönzés háttérbe szorítja a minőségi, takarékosági szempontokat. Az ösztönzés egyoldalúságának csökkentését célozzák a kombinált munkásbérezési formák. A prémiumrendszerek tökéletesítése is napjainkban azt célozza, hogy az egyoldalú mennyiségi szemléletet a gazdaságosság, a műszaki fejlesztés szempontjai váltsák fel.

11. *Az ösztönzéssel alátámasztott feladatok jellege kövesse rugalmasan a körülmények változását.* Az elavult ösztönzési formákat és feladattípusokat ki kell vonni a használatból, mert már a termelés gátjaivá váltak, és így az emberek magatartásának alakításában is betöltötték haladó szerepüket. Ha nem követjük a körülmények változását, ez a mesterséges, ellentmondásos stabilitás az emberek fejében úgy tükröződhet, hogy bizonyos gazdasági magatartási formák egyes erkölcsi elvek örökérvényű megvalósítási formáinak tűnnek. Beidegződhet például az emberekbe — ilyen már volt —, hogy a termelés minden áron való növelése hőstett, győzelem, dicsőség, amelyért kitüntetés, jutalom, prémium stb. jár. Hozzászoknak a vállalatok, hogy a mennyiségi mutatókat mindig túl kell teljesíteni, s ehhez kialakulnak különféle „harci” módszerek, mint amilyen a választékszűkítés, a minőség elhanyagolása, a műszaki fejlesztés elhalasztása stb.

Az eddigiekben felsorolt elvi és gyakorlati követelmények pontokba foglalása, különválasztása természetesen elméleti absztrakció. A gyakorlatban ezek együttes érvényesítése szükséges. Konkrét esetekben lehet az egyik fontosabb, a másik kevésbé fontos, de akármelyik teljes elhanyagolása a többi érvényesülésének is gátat emel.

A követelményekben vázolt szempontoknak az anyagi érdekeltségi rendszer elemzése során szükséges figyelembevételére befejezésül egy gyakorlati példát hozok fel. Régebben szélesebb, ma már csak szűkebb körben alkalmazták a vállalati munkatermelékenységi mutató javítására irányuló ösztönzést. Általánosan elterjedt a költségcsökkentésének premizálása. A nyereség-részesedés alapja szintén ilyen jellegű globális vállalati mutató: az elért többletnyereség. Mindhárom mutatóra jellemző az, hogy javítani lehet formális eszközökkel is. A vállalati munkatermelékenységi mutató javítható anélkül, hogy a gyártmányegység előállításához szükséges élőmunka-mennyiség csökkenne. A költségcsökkentést anélkül, hogy a gyártmányegységre jutó összes ráfordítás csökkenne. A többletnyereség létrejöhet anélkül, hogy az egyes termékek nyereséghányada nőne. Bár e mutatók javítása mint kitűzött feladat társadalmilag hasznos, e hasznosság nyilvánvaló is, de a feladatkitűzés a célzott eredmény elérésének eszközei vonatkozásában nem egyértelmű. Ennek fő oka, hogy *a mutató nem azt mutatja, aminek jellemzésére hivatott, hanem abból csak valamit.* Hogy a probléma lényegéhez eljussunk, meg kell vizsgálnunk a gazdasági mutatószámok ismeretelméleti jellegét.

A gazdasági mutató a gazdasági jelenségek megismerésének segédeszköze. Nem azonos a megismerni szánt valósággal, de nem azonos a valóság megismerésével sem. A mutató a valóság és a szemlélet valamilyen találkozása. Tartalmilag objektív kíván lenni, mert a megismerő ember a valóságot akarja vele jellemezni, formailag szubjektív, mert az emberi elme produktuma. De tartalma sem teljesen objektív, mert a valóságot részlegesen, leszegényítve tükrözi, formailag sem teljesen szubjektív, mert formáját az objektív tartalom jellege nagymértékben meghatározza.

A mutató nem azonos a mutató által jellemzett gazdasági valósággal. *Így minden olyan ösztönzés, mely vállalati mutató javítására irányul, a célzott eredményre csak közvetve, a mutatón keresztül mozgósít.* Legfeljebb azok az esetek képeznek kivételt, amikor egy pontosan körülhatárolt, konkrét feladat megoldására vonatkozik az ösztönzés, de ilyenkor nem a feladatot jellemző mutatót szokták előírni, hanem magát az egyszeri konkrét feladatot.

A gazdasági összefüggéseknek van egy felénk forduló, jelenlegi tudásunkkal megismerhető oldaluk. Ennek vannak bizonyos mennyiségi vonatkozásai. A mennyiségi vonatkozásokat mesterséges mértékegységek segítségével mérjük. A mérés közeledés ahhoz, amit mérni akarunk, de jelentős távoldás is tőle. *A termelékenységi vagy költségcsökkentési mutató nem azonos a munka termelékenységgel, nem azonos a ráfordítások tényleges mértékével.*

De mivel a tervezésben és a statisztikában, a számviteli és az elemzési gyakorlatban nem jelenik meg számunkra a termelékenység, önköltség stb. mint olyan, hanem csak mért, jellemzett termelékenység- és önköltségként, így az ösztönzés is közvetlenül csak ezek alakulására vonatkozhat. A termelő tevékenység sok jellemző vonása a megismerő, elemző ember számára feldolgozhatóan, kezelhetően csak mint mutató létezik.

A mérés, számszerűsítés: absztrakció, elhanyagolása azoknak a vonásoknak, melyek az adott mutatóval számszerűen nem jellemezhetők. A valóságtól való további távolodást jelent az, hogy a gazdasági jelenségek számszerű jellemzésére olyan mutatószámokat alkalmazunk, amelyeknek mértékegységei nem ebből a célból jöttek létre. A termelékenységi mutatónál például

a munkamennyiségnek órával, nappal, évvel, a termékmennyiségnek árral való jellemzése magában rejti azokat a torzító hatásokat, melyek ezeknek a mértékegységeknek a velejárói. *A mutatón keresztüli ösztönzésnél tehát számítani kell arra, hogy a mutató javulása nem jelenti feltétlenül a mutató által jellemzett gazdasági jelenség ugyanolyan mértékű javulását.*

A vállalati mutatók igen sok tényező hatását tükrözik, de sohasem az összes tényező hatását és sohasem a teljes hatást. Tükrözik a tényezők egy részének hatásait részlegesen és együtt. A mutatók olyanok, mint a mérőműszerek. Nem azt mutatják, amit mérnek, hanem annak átalakított, leegyszerűsített hatását. A mutatók többé-kevésbé komplex jellegűek, bennük több hatás *szét nem választhatóan* tükröződik. A mutatók egy része ugyan visszavezethető elemi, részmutatókra, tehát olyanokra, melyek alakulása még egyszerűbb mutatók változásának függvényeként már fel nem írható; de ezek a részmutatók sem elemi mutatók abban az értelemben, hogy csak egy termelékenységi vagy költségcsökkentési tényező hatását tükröznék.

A munkatermelékenység legáltalánosabb vállalati mutatója, az egy munkásra egy munkanapra jutó termelés, visszavezethető egyszerűbb részmutatókra, így az átlagos munkaigényesség, a közvetlen átlag-teljesítményszázalék, a közvetlen-közvetett létszám- és óraarány, a munkanap átlaghossza és a dolgozó-állományi létszámarány mutatójára. Ezek mindegyike egyenként sok tényező hatását *szét nem választhatóan* tükrözi. A közvetlen termelő darabbéres munkások átlagos teljesítményszázaléka például gyűjti a begyakorlottságban, a munkafegyelemben, a szervezettségben, a technológiai fegyelemben, a munkanormák feszítettségi szintjében, a minőségi követelményekben stb. bekövetkező változások *részleges, általa felfogható hatásait*, de ezeket — elmozdulásával — *együtt, szét nem választhatóan* tükrözi. A teljes analízis abszolút korlátja, hogy a legegyszerűbb mutatók is sok tényező hatását gyűjtik. *Ezen gyűjtött hatások mennyiségi részaránya meg nem állapítható.*

A mutatók komplex jellegéből adódik, hogy alakulásukból nem vonhatunk le egyértelmű következtetéseket az általuk jellemzett jelenségek alakulására vonatkozóan. Így minél távolabb van a jellemzett gazdasági jelenségtől a mutató értékelő szerv, annál általánosabb következtetésekre képes. Ezért van az, hogy egy mutató alakulásának konkrét tartalmát az azt alakító gazdasági egység tisztábban látja, mint a felügyeleti szerv. Ezért van az, hogy sokszor a mutató alakulása felülről nagyon szépnek és biztatónak látszik, vállalati szinten pedig a mögötte álló tartalom nem is olyan szép, *s ezt a vállalat vezetői tudják.*

A gazdasági jelenségeknek a mutatókon, ezeken a megismerési segédeszközökön keresztüli tükröződése ki van téve a megismerő oldaláról ható *szubjektív tényezőknek*. Az a tény, hogy sok mutató kötelezően előírt vagy anyagi ösztönzéssel alátámasztott mutató, sok pedig ezek szolgálatában áll, úgy tükröződik az emberek fejében, hogy a mutatók javítása — *az eszközöktől függetlenül* — népgazdasági érdek. Így az elsődleges hozzáállás a mutató javítása, és csak ezt követő, ennek alárendelt kérdés az eszközök kiválasztása. Gyakran valóban a cél szentesíti az eszközt.

A gazdasági mutatók nemcsak azt fejezhetik ki, hogy mi van, hanem azt is, hogy minek kell lenni. A legtöbb mutató éppen úgy szolgál a tények egyszerű rögzítésére (tényszámok), mint egy követelmény megállapítására (tervmutató, bázisadat premizálásnál, alaprentabilitás a nyereségrészesedésnél stb.). Az előbbi esetben elképzelhető még a mutató bizonyos fokú „tárgyilagossága”, az

utóbbi esetben ez erősen veszélyeztetve van. Még a tényleges helyzetet jellemző mutatók is át vannak itatva az érdekeltség és egyéb gazdasági hajtóerők hatásával, ha őket valamilyen előírt vagy ösztönzött mutatószámmal kell szembeállítani. A tükröződési problémák itt azzal függenek össze, hogy a mutatókban kifejezett követelmény tartalmilag tökéletlen, meghatározása nem egyértelmű, mert *a mutató nem jelöli meg saját javításának népgazdaságilag optimális eszközeit*. A mutatók mögött álló hajtóerők gyakran torzítják a tükröződést, mert a mutató javításában érdekelt dolgozók tisztában vannak azzal, hogy a cél elérésére több, előre meg nem határozott lehetőség van.

A mutatókra ható tényezők között, többé-kevésbé fennáll a *helyettesíthetőség*. Ez azt jelenti, hogy a mutató szükséges javítását el lehet érni többféle eszközzel, illetve az alkalmazott eszközök eltérő arányaival. *Egyik elmaradó eszköz hatását a másiké pótolhatja*. Az egyes eszközök hatásainak az összhatáson belüli részaránya nem kötött, így ez a lehetőségek szerint szabadon alakítható. A helyettesíthetőség foka visszahat a mutató értelmére. Mást jelent az egy főre jutó termelés mutatója a bányászatban és mást egy vastömegcikkipari vállalatnál. Az első helyen ugyanis minimális a formális eszközök alkalmazásának — kooperációbővítés, gyártmányösszetétel-változtatás — lehetősége, a másik helyen pedig jelentős. A tényezők helyettesíthetősége és a dolgozókra ható gazdasági hajtóerők együttesen teremtik azt a tendenciát, hogy a vállalatok a mutatóikat a lehető legkönnyebben alkalmazható eszközökkel javítsák. *A legkisebb ellenállás elvénél ez az érvényesülése visszahat a mutatók jelentésére, értelmére, tartalmára*.

A mutatók mögött álló gazdasági hajtóerők — köztük az anyagi ösztönzés is — eredményezhetnek a célzott főhatások mellett nem célzott hatásokat is. Ha ezek ellen időben nem lépnek fel, akkor ez a nem kívánt értelmezés az idők során beleépül a mutatóba. Az 1950-es évek elején, például, az élömunka-termelékenységi mutatókba számos ilyen értelmezés került bele. Nyilvánvalóan nem elég, ha az ösztönzés iránya általánosságban megfelel a népgazdasági érdeknek, a szocialista erkölcs követelményeinek. A népgazdasági érdek általános fogalma — éppen általánosságánál fogva — kis erejű és csekély tartalmú. Erőt és tartalmat úgy nyer, ha a konkrét esetekre az adott körülmények figyelembevételével alkalmazzuk. A termelékenységi és az önköltségi mutató javításának követelménye a népgazdasági érdek nagyon általános és alig konkretizált fogalmát tartalmazza. Formális követelmény pedig rendszerint formális magatartásokat vált ki.

Amikor az iparigazgatóság valamilyen vállalati mutatóhoz anyagi ösztönzést kapcsol, célja tulajdonképpen nem a mutató javításának előmozdítása, hanem annak a gazdasági jelenségnek a megváltoztatása, annak a tényleges eredménynek az elérése, melyet a mutató jellemez. A célzott konkrét eredmény sokféle lehet, például szabatosabb normák alkalmazása, a munka- és technológiai fegyver megcsiszálódása, a munkaidő és a gépi kapacitások jobb kihasználása, haladóbb technológia alkalmazása, minőségileg jobb vagy új gyártmányok bevezetése stb. A vállalati mutatók javítására irányuló ösztönzés fő célja a műszaki fejlesztésre való mozgósítás. De az ösztönzés ereje jelentősen legyengülve jut el idáig. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a komplex vállalati mutatókat alakító hatások erejének változó nagyságú, de viszonylag kis hányadát adják a műszaki fejlesztési intézkedések.

A vállalati mutatók javítására irányuló ösztönzés fő hibája, hogy az ösztönzéssel alátámasztott mutató alakulása és a ténylegesen előmozdítani.

szándékolt gazdasági tevékenység között nincs mechanikus összefüggés, függvényszerű kapcsolat. Mutatkoznak bizonyos nem célzott hatások (például új gyártmány bevezetésének, a választék bővítésének elhalasztása). Előkerülnek a fegyvertárból az olyan formális tényezők, melyek tulajdonképpen nem is a termelékenységemelés vagy az önköltségsökkentés, hanem csak a mutatóik javításának tényezői. A mutatók pedig a formális tényezőkre sokkal érzékenyebbek, mint a ténylegesekre. A különböző munkaigényességű gyártmányok részarányának megváltoztatásával sokkal könnyebben és nagyobb mértékben lehet javítani a termelékenységi mutatót, mint műszaki fejlesztéssel, takarékoszággal stb. Sokszor ez áll a tervszámok vagy a prémiumkövetelmények túlzott feszítése mögött. A tényszámok általában a felügyeleti szerveket igazolni szokták. De ez nem szabad, hogy megtévessze őket! Nem igazolná a vállalatok felé kiadott számaik „reális voltát” a mutatók tényleges alakulása, ha nem állna ezek mögött oly sok és oly erős hajtóerő: ösztönző és kényszerítő, anyagi és erkölcsi, félelmen és becsvágyon alapuló. Nem igazolná, ha a mutatók egyértelműen lennének alakításuk tényezőit, eszközeit illetően.

Ha a kitűzött — többletjuttatással összekapcsolt — feladatot népgazdaságilag haszontalan, sőt néha káros eszközökkel is lehet teljesíteni, a vállalat érdekelt dolgozóiban a felhalmozódott tapasztalatok alapján nehezen fog kialakulni az a lelki kapcsolat, hogy az erkölcsileg pozitív magatartás praktikusán, rájuk nézve is pozitív eredményre vezet, tehát, hogy az érdekeltséggel átszínezett gazdasági magatartásukban a népgazdasági és az egyéni érdek egybeesik. De kialakulhat az a kapcsolat — amelyet senki sem akart, de ilyenkor szükségképpen létrejön —, hogy nem támadható egy mutató bármilyen eszközzel való javítása, hiszen belőle közvetlen anyagi előny származik, az állam pénzt ad érte. Egy-egy érdekeltiségi viszonylat létrejöttét követően minden gazdasági egység, érdekelt személy lassan megkeresi és megtalálja a feladat teljesítésének számára legkedvezőbb módját. Ez azonban népgazdaságilag nem mindig a legkedvezőbb. A cél ugyan az emberek helyes erkölcsi állásfoglalásának, társadalmi öntudatának a népgazdasági érdek irányában való mozgósítása, az eredmény mégis sokszor az emberek egyéni önzésének, elszigetelt egyéni vagy csoportérdekeket szolgáló magatartási rutinjának aktivizálódása.

Éppen az elmondottak miatt az ösztönözött feladatoknak és a teljesítésükre felhasznált eszközöknek a társadalmi érdek irányába való beállása az anyagi érdekeltiségi rendszer fejlődésének legfőbb tendenciája. Évek óta csökken a vállalati globális mutatókra irányuló ösztönzés szerepe, és előtérbe lépnek a konkrét műszaki feladatok. Ezeknél egyértelmű a cél népgazdasági hasznossága, kötöttek ilyen vonatkozásban az alkalmazható eszközök is. A juttatás erkölcsi elismerés jellege erős, mert az érintett dolgozók az általuk — és nem számtalan egyéb tényező által — elért eredményt közvetlenül kapcsolni tudják az anyagi előnnyel. A konkrét feladatok kitűzése jobban megfelel a körülményekhez való igazodás, a fő feladatok kiemelése és a rugalmas frontváltogatások elvének. Gyengíti a vállalati mutatók javítására irányuló ösztönzés egyoldalú mennyiségi irányát, és részben megszabja a mennyiségi mutatók teljesítésének népgazdaságilag hasznos eszközeit.

A vállalati mutatók javítására irányuló anyagi érdekeltiség problémáit csak részben tudjuk úgy kikapcsolni, hogy magát az ilyen érdekeltséget kikapcsoljuk vagy háttérbe szorítjuk. Ezt megtehetjük olyan érdekeltiségi formánál, amely már kiélte magát, erejét veszti és elavul, de olyannál nem, amely még igen sok hasznot hozhat, amely még „elfutóban” van. Egy megoldási formát

nem akkor kell elvetni, amikor hibái kezdenek mutatkozni, hanem csak akkor, ha a hibák túlsúlyra kerülésének konkrét veszélye létrejön. A nyereségrészesedési rendszert nyilván nem vethetjük el azért, mert vállalati mutatóhoz kapcsolódik. Hiszen számos olyan funkciója van, melyre gazdasági és nevelési vonatkozásban égetően szükség van. Fejleszti a dolgozóknak a tulajdonosi gondolkodást, erősíti a kollektív szellemet, fokozza a célok és az érdekek alapvető azonosságának a tudatát, növeli a vezetők felelősségét a beosztottak anyagi érdekei iránt.

A feladat tehát a nyereségrészesedési rendszer finomítása, hatékonyságának növelése. Itt különösen egy kényes kérdést kellene megoldani. A vállalati nyereség kialakulása a munkás számára bonyolult jelenség, amelyre sok — általa nem befolyásolható — tényező hat. Ez bennük többnyire úgy tükröződik, hogy a többletnyereség részben a véletlen eredményeként jön létre. Megerősíti ezt a többé-kevésbé tárgyi alappal bíró hiedelmet, hogy a legtöbb vállalatnál a tárgyidőszak lezárása után hosszabb ideig bizonytalanság uralkodik: vajon „hány nap” lesz a nyereségrészesedés? A felügyeleti szervek igen sok utólagos korrekciót hajtanak végre, s ezek nem utolsó sorban az iparági vagy a tárcaátlagtól való eltérések csökkentését célozzák. A munkás a brigádbérezésnél viszonylag tisztán látja, hogy több vagy kevesebb keresetnek mi az oka. A nyereségrészesedésnél ezt csak akkor tudja, ha termelési tanácskozásokon vagy egyéb alkalmakkor megmagyarázzák neki. *A magyarázat agitációs és nevelő ereje összehasonlíthatatlanul kisebb, mint a személyesen, közvetlenül tapasztalt és megértett körülményeké.*

A jövőben szűkíteni kell a korrekciók körét, hogy csökkenjen a nyereségrészesedés nagyságának megállapításánál az alkú, tehát a szubjektív elem szerepe, s így a bizonytalanság. A korrekciókat az okok felmerülésekor, évközben kellene folyamatosan elfogadtatni, hogy a vállalat az egyes negyedévek után is tudja, hogy hol áll a többletnyereség elérésében.

*

E néhány gondolattal rá szeretném irányítani a figyelmet mai életünk egy olyan jelenségcsoportjára, melynek etikai, neveléstudományi és lélektani feldolgozásával még adósak vagyunk. Miként napjainkban a matematika, a modern számítástechnika eredménnyel siet a közgazdaságtan segítségére, éppen úgy a filozófiának is kell ezekre a kérdésekre figyelmet szentelnie. A gyakorlatnak nyújtott segítség a legnagyobb tudományos eredmény, a leghasznosabb eleme az elvont elméleti kutatásnak is.

МОРАЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ И ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ СИСТЕМ МАТЕРИАЛЬНОЙ ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТИ

Отто Пирити

Отношения материальной заинтересованности действуют не прямо в направлении экономических целей, а через сознание и действия заинтересованных людей. Таким образом, при исследовании систем материальной заинтересованности нельзя игнорировать психику человека и моральные отношения.

В статье системы материальной заинтересованности рассматриваются с точки зрения психологии, этики и педагогики. Автор анализирует свойства материального стимула, действующие в направлении эффективности воспитательной работы. Он указывает на то, что действующим средством социалистического перевоспитания масс являются

«активные» отношения воспитания, разработанные целенаправленно. Из них одним из самых эффективных является система материальной заинтересованности, сильно и непрерывно формирующая способность оценивать действительность, поведение, общественное сознание и мораль трудящихся. Соответствующие нормам социалистической морали формы стимулирования вырабатывают в массах систему поведения и оценивания, стоящую на службах интересов народного хозяйства, и, таким образом являются необходимыми средствами формирования социалистического типа человека.

Автор указывает на то, что система стимулирования в настоящее время не способствует однозначно в направлении интересов народного хозяйства. Кроме вредного действия в области экономики обнаруживаются еще и психологические и моральные извращения, имеющие, в результате цепного действия, вредные последствия и в области экономики.

На конкретном примере системы стимулирования по улучшению показателей производства в одном из предприятий указывается, как следовало бы проверить на основе перечисленных в статье принципов все детали всех систем материальной заинтересованности, и разработать их тенденции развития. Здесь автор останавливается на существенных — с точки зрения теории познания — чертах экономических показателей, указывая на их экономические и моральные последствия на конкретной практике.

THE MORAL FEATURES AND EDUCATIVE FUNCTION OF THE SYSTEMS OF MATERIAL INTEREST

OTTÓ PIRITYI

The relations of material interest influence the economic programmes, not directly but through the minds and actions of the people interested in their realization. Thus, on examining the systems of interest, human psyche and moral relations are not to be disregarded.

The author deals with the systems of interest from the points of view of psychology, ethics and pedagogy. An analysis is made of the features of material stimulation influencing the effectiveness of education. The consciously developed „active” educational relations are very effective means of the socialist re-education of the masses. One of the most effective of them is the system of material interest which is constantly and intensively forming the valuation, conduct, social consciousness and morality of the working people. The forms of stimulation corresponding to the norms of socialist morality develop in the masses a system of valuation and conduct according to the interest of the people's economy, consequently they are indispensable means of the formation of socialist man.

The author shows that the present system of stimulation does not influence the attitude of the working people entirely in accordance with the interest of the people's economy. Besides the harmful economical effect, psychological, moral effects of distorting character are showing up, resulting, further on, in economically damaging attitudes.

With the help of the concrete example of the stimulating system aiming at the improvement of the index-numbers of an undertaking, the author shows how to revise on the base of the principles outlined in the article, the systems of material interest in their details and how to elaborate the tendencies of their development. The author dwells on the features of gnosiological importance of the economic index-numbers by pointing out, the economic and moral effects of these features in the concrete practice.